

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
Кафедра психології

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан факультету суспільних наук
/ Ростислав М. О. /
_____ 20 20 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Галузь знань	05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність	053 Психологія
Освітня програма	Психологія
Статус дисципліни	Обов'язкова
Мова навчання	Українська

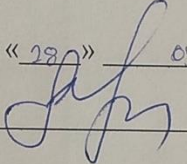
Ужгород 2020

Робоча програма навчальної дисципліни «**Вікова психологія**» для здобувачів вищої освіти галузі знань **05 Соціальні та поведінкові науки** спеціальності **053 Психологія** освітньої програми «**Психологія**».

Розробники: Заболотна Н.М., старший викладач

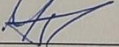
Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри *психології*

протокол № 2 від «28» 04 2020 р.

Завідувач кафедри проф. Михайлишин У.Б.

Схвалено науково-методичною комісією _____ факультету суспільних наук

протокол № 14 від «25» 08 2020 р.

Голова науково-методичної комісії (Стенко І.О.)

© Заболотна Н.М., 2020 р.

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2020 р.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 10	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 300	2	2
Кількість модулів – 4	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: 4 аудиторних – 74 самостійної роботи студента – 76	3/4	3/4
	Лекції:	
	28/28	16
	Практичні (семінарські):	
	-	-
Вид підсумкового контролю: залік/екзамен	Лабораторні:	
	46/46	20
Форма підсумкового контролю: усний	Самостійна робота:	
	76/76	264

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни «**Вікова психологія**» засвоєння базових категорій віково-психологічної науки та усвідомлення студентами ролі навчальної дисципліни для розуміння сучасних процесів розвитку і формування особистості в сучасних умовах трансформаційного суспільства, повноцінного розвитку власної особистості, формування активної життєвої позиції, пізнання інших людей і самих себе.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК3. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК5. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК6. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК8. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК10. Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК11. Здатність зберегти та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

СК1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

СК2. Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки діяльності та вчинків.

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СК7. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

СК9. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну роботу відповідно до запиту.

СК12. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

3. ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «**Вікова психологія**» є опанування таких навчальних дисциплін (НД) освітньої програми (ОП):

ОК9 Анатомія та еволюція нс людини

ОК10 Психофізіологія

ОК14 Вступ до спеціальності

ОК15 Загальна психологія

ОК23 Психодіагностика

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Психологія», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.	ПР1
Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.	ПР2
Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.	ПР3
Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.	ПР15
Демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.	ПР17

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Вікова психологія»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПРН
Аналізувати психологічні особливості розвитку на різних вікових етапах, виявляти основні принципи, чинники та закономірності розвитку психіки, проаналізувати провідну діяльність, психологічні новоутворення, соціальну ситуацію розвитку на різних вікових стадіях психічного розвитку.	ПР1
Розуміти особливості формування особистості в контексті вікового періоду, етапи та закономірності розвитку пізнавальної сфери в дитячому, підлітковому та юнацькому віці.	ПР2
Орієнтуватися в проблематиці вікової періодизації психічного розвитку та її критеріїв, здійснювати фаховий аналіз сформованості психологічних новоутворень з оперттям на комп'ютерну психодіагностику, застосуванням інформаційно-комунікаційного різноманіття психологічного інструментарію.	ПР3
Коректно застосовувати отримані психологічні знання вікових періодів розвитку в повсякденних ситуаціях формування та розвитку взаємовідносин з представниками різних вікових груп, розвивати та вдосконалювати уміння надавати психологічну допомогу у відповідності до вікової норми.	ПР15
Сприяти поширенню психологічних знань серед представників різних вікових категорій, ознайомленню з психологічними особливостями розвитку на всіх вікових стадіях з метою зменшення напруження перебігу кризових явищ та формування стресостійкості в умовах нестабільності соціальних процесів.	ПР17

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є: залік, екзамен, модульна контрольна робота у письмовій формі, захист першоджерел, доповідь.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: усна (лабораторні заняття: (підготовка доповідей з подальшим захистом та відповідей на проблемні питання на лабораторних заняттях).

Форма модульного контролю: письмова (модульна контрольна робота у вигляді відповідей на питання різного рівня складності).

Форма підсумкового семестрового контролю: усна (залік/екзамен).

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота				Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	50	100
13	13	12	12		

T1, T2 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота							Модульна контрольна робота	Сума
T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	50	100
7	7	7	7	7	7	8		

T5, T11 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 3)

Поточне оцінювання та самостійна робота			Модульна контрольна робота	Сума
T12	T13	T14	50	100
16	17	17		

T12, T14 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 4)

Поточне оцінювання та самостійна робота								Модульна контрольна робота	Сума
T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	T22	50	100
6	6	6	6	6	6	7	7		

T15, T22 ... – теми

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Лабораторні заняття	9	30	14	30
Захист першоджерел	1	20	1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 3		Модуль 4	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Лабораторні заняття	7	30	16	30
Захист першоджерел	1	20	1	20
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (заочна форма) (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота				Модульна контрольна робота	Сума
T1	T2	T3	T4	-	50
13	13	12	12		

T1, T2 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (заочна форма) (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота							Модульна контрольна робота	Сума
T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	-	50
7	7	7	7	7	7	8		

T5, T11 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (заочна форма) (модуль 3)

Поточне оцінювання та самостійна робота			Модульна контрольна робота	Сума
T12	T13	T14	-	50
16	16	18		

T12, T14 ... – теми

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (заочна форма) (модуль 4)

Поточне оцінювання та самостійна робота								Модульна контрольна робота	Сума
T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	T22	-	50
6	6	6	6	6	6	7	7		

T15, T22 ... – теми

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни (заочна форма)

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Лабораторні заняття	1,5	30	3,5	30
Захист першоджерел	1	20	1	20
Разом		50		50

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 3		Модуль 4	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Лабораторні заняття	1,5	30	3,5	30
Захист першоджерел	1	20	1	20
Разом		50		50

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Модульна контрольна робота оцінюється у межах 50 балів.

Модульна контрольна робота складається із трьох рівнів складності.

Завдання першого рівня сприяє більш глибокому і осмисленому засвоєнню програмного матеріалу та спрямовані на розвиток навичок вільного оперування психологічними знаннями.

Завдання другого рівня покликане оцінити знання з тематичної проблематики, яка надавалася на лекціях і обговорювалася на практичних заняттях.

Завдання третього рівня має творчо-аналітичний характер.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Бали	Критерії оцінювання
F	Студентом дана неправильна відповідь на запитання. Він ухилився від аргументації, виявив незадовільні знання понятійного апарату, спеціальної літератури або взагалі нічого не відповів. Практично не знає психолого-педагогічної термінології. Володіння навчальним матеріалом на рівні розпізнавання. Не може користуватися підручником, методичними рекомендаціями, іншими дидактичними засобами. Володіє тільки окремими прийомами практичної діяльності, яких недостатньо для формування вмінь.
FX	Має уяву про психолого-педагогічну термінологію. Володіє навчальним матеріалом на фрагментарному рівні. Конспект з предмету носить не систематизований, фрагментарний характер. Не вміє скласти алгоритм відповіді. Не може відповісти на питання чи виконати практичну роботу без грубих помилок на які не звертає уваги.
E	Студентом в цілому дана правильна відповідь на поставлене запитання. Проте він не зміг переконливо аргументувати її, помилився у використанні понятійного апарату, виявив низький рівень знання відповідних літературних першоджерел. Самостійно відтворює головні положення викладені в базовому підручнику чи лекційному матеріалі. Знає основні психолого-педагогічні терміни. Потребує допомоги викладача чи товаришів для відтворення систематизованого навчального матеріалу. При реалізації знань в вирішенні практичних завдань потребує допомоги викладача на всіх етапах роботи. Часто допускає типові помилки які при допомозі здатен виправити. Повністю відсутнє знайомство з інформацією що викладена в додатковій літературі.

D	Повністю відтворює інформацію що викладена в базовому підручнику. Має значні утруднення при необхідності користування додатковою та довідниковою літературою. Епізодичне знайомство з періодичними психолого-педагогічними виданнями. Сформовані уміння може використовувати у стандартних ситуаціях які закладені у навчальні завдання. При виправленні допущених помилок потребує деякої допомоги викладача. Затрудняється при необхідності використовувати знання отриманні при вивченні інших дисциплін.
C	На основі оволодіння матеріалом в обсязі робочої навчальної програми дисципліни, під керівництвом викладача вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію про педагогічні явища. Цілком самостійно використовує набуті знання, вміння та навички в стандартних навчальних ситуаціях. Здатен контролювати свою діяльність. При контролі знань досить вільно складає алгоритм відповіді. Швидко знаходить необхідну інформацію в довідниковій літературі. Знайомий з психолого-педагогічними періодичними виданнями поточного року.
B	Вільно володіє матеріалом у відповідності з програмою дисципліни. Знання, вміння та навички може самостійно примінити у нестандартних ситуаціях навчального характеру. Проявляє інтерес до наукової та науково-популярної літератури з предмету. Самостійно опрацював рекомендовану, додаткову літературу з предмету. В процесі вивчення дисципліни іноді виконував реферати не передбачені робочою програмою дисципліни. Проявляє схильність до аналітико-синтетичної діяльності, здатен висловлювати власну думку що до вивченого матеріалу. Отримані знання використовує при аналізі стану навчально-виховного процесу в університеті.
A	Студентом дана правильна і вичерпна відповідь на поставлене запитання. При цьому виявлено високий рівень володіння понятійним апаратом, знання першоджерел. На основі досконалого знання матеріалу предмету студент набуті знання, вміння та навички використовує при рішенні нестандартних задач. Вільно використовує міжпредметні зв'язки, орієнтується у періодичній та монографічній літературі з предмету. Легко знаходить відповіді на нестандартні, несподівані питання. У складних ситуаціях може провести аналіз на рівні теоретичного осмислення. Виявляє творчі здібності, нахил до самостійної науково-дослідної роботи.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E	задовільно	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1

Тема 1. Предмет та структура вікової психології.

Вікова психологія як галузь загальної психології. Місце та роль вікової психології в системі психологічних знань. Поняття про розвиток. Основні форми розвитку – філогенез та онтогенез. Сфери розвитку – психофізична, когнітивна, соціальна. Галузі вікової психології: дитяча психологія, психологія дошкільника, психологія молодшого школяра, психологія підлітка, психологія юнацтва, акмеологія, геронтопсихологія.

Зв'язок вікової психології з іншими науками: загальною психологією, педагогікою, філософією, фізіологією, соціологією, культурологією. Методологічні принципи вікової психології. Предмет і об'єкт вікової і педагогічної психології. Основні проблеми вікової психології як науки.

Тема 2. З історії розвитку вікової психології.

Основні теоретичні підходи до розуміння психічного розвитку людини – біогенетичний та соціогенетичний. Теорії рекапітуляції С.Хола та Гетчінсона. Психоаналітичний підхід до розвитку дитини З. Фрейда. Стадії психосексуального розвитку та їх характеристика: оральна стадія, анальна стадія, фалічна, латентна, геніальна.

Яскрава представленість соціогенетичного підходу в концепції Е. Еріксона (характеристика восьми стадій життя людини). Вирішені та неvirішені кризи, механізми вирішення криз, сильні сторони особистості. Основні положення культурно-історичної теорії розвитку вищих психічних функцій Л.С. Виготського. Поняття соціальної ситуації розвитку, психологічного новоутворення, зони найближчого розвитку, сензитивного періоду.

Тема 3. Динаміка та закономірності психічного розвитку людини.

Основні закономірності психічного розвитку. Компенсація і пластичність. Психічний розвиток та формування особистості людини. Умови психічного розвитку – історично-обумовлені, природні, соціальні.

Поняття факторів психічного розвитку – спадковість, середовище, активність. Принцип реактивності, принцип активності. Взаємодія біологічного та соціального факторів. Закономірності розвитку психіки — нерівномірність та гетерохронність, нестійкість, сензитивність, кумулятивність.

Принципи розвитку психіки – стійкої динамічної нерівноваги, взаємодії тенденцій до збереження і змін, диференціації та інтеграції, єдності.

Тема 4. Вікова періодизація розвитку психіки.

Етапи психологічного розвитку дитини. Механізм психічного розвитку дитини – соціальна ситуація розвитку; провідна діяльність; криза розвитку; психологічне новоутворення.

Концепція психічного розвитку Д.Б. Ельконіна. Дві групи діяльностей — дитина-суспільний предмет, дитина-суспільна людина: безпосередньо-емоційне спілкування, предметно-маніпулятивна діяльність, сюжетно-рольова гра, навчання, інтимно-особистісне спілкування, навчально-професійна діяльність. Поняття віку в психології. Критерії вікової періодизації. Вік, фізичний та психічний розвиток. Вікові та індивідуальні особливості особистості. Індивідуальні особливості на різних етапах психічного розвитку.

Модуль 2

Тема 5. Методи вивчення психічного розвитку дитини.

Характеристика методів вивчення психологічних фактів. Вимоги до методу спостереження у віковій психології. Карточки розвитку дитини. Особливості методу експерименту у віковій психології. Структура та етапи психологічного експерименту. Позитивні сторони та недоліки методу тестів. Проективні методи в структурі методів дослідження вікової психології. Метод бесіди та його особливості. Біографічний, близнюковий методи, метод аналізу продуктів діяльності та їх роль у вивченні розвитку психіки дитини.

Тема 6. Розвиток психіки в період немовляти.

Передумови та умови психічного розвитку новонародженого. Розвиток емоційної сфери.

Комплекс пожвавлення. Перинатальні матриці в трансперсональній психології С.Грофа. Рухи та дії немовляти. Маніпулятивна діяльність немовляти. Пізнання в період немовляти.

Немовля як людський індивід. Сприймання як провідна функція. Розвиток відчуттів. Розвиток мовлення і мислення. Роль гри в розвитку уваги. Індивідуальні відмінності немовлят. Характеристика та особливості сенсомоторної стадії розумового розвитку за Ж. Піаже (вроджені рефлексі, моторні навички, циркулярні реакції, координація засобів і мети, відкриття нових способів, винахід нових способів).

Тема 7. Спілкування в період немовляти.

Наслідування в спілкуванні. Емоційно експресивна функція спілкування та її значення для розвитку немовляти. Базове довір'я до людей. Виникнення передумов оволодіння мовленням в процесі спілкування. Розвиток соціальних емоцій. Емоційні порушення. Особливості соціальної ситуації розвитку в період новонародженості. Розвиток відчуттів (зорових, слухових, нюхових, смакових, шкірних), предметності сприймання. В період немовляти. Етапи розвитку мислення дитини (узагальнення, оволодіння мовленням, порівняння). Комплекс пожвавлення та сенсомоторно-маніпулятивні дії. Спілкування з дорослими та розвиток соціальних емоцій. Мотиваційна сфера: мотив спілкування, мотив у нових враженнях. Базове довір'я до життя та його роль у формуванні особистості дитини. Синдром «госпіталізму».

Особливості емоційної сфери. Комплекс пожвавлення. Вплив емоцій на фізіологічні процеси в організмі дитини. Умови розвитку потреби в нових враженнях. Розвиток «тілесного» Я-образу. Формування статевої ідентичності. Ставлення немовляти до себе. Іграшка як засіб спілкування та психічного розвитку дитини. Розвиток тілесного простору та орієнтації в оточуючому світі.

Тема 8. Раннє дитинство.

Передумови формування особистості в ранньому дитинстві. Криза трьох років: потреба у визнанні та повазі. Гра та розвиток мотиваційної сфери. Формування статевої ідентифікації Я-образу. Ім'я та його значення в ранньому віці. Розвиток предметної діяльності. Вхідження дитини у світ речей. Індивідуальні відмінності в ранньому віці. Період розвитку мовлення дитини у процесі мовної практики.

Принципи психічного розвитку за Зінченко В. П.: творчий характер розвитку, соціокультурний контекст, сенситивні періоди розвитку, спільна діяльність з дорослими, провідна діяльність, зона найближчого розвитку, єдність афекту та інтелекту, роль знаково-символічних структур, нерівномірність розвитку, інтеріоризація та екстеріоризація як механізми розвитку.

Тема 9. Особливості спілкування та пізнання в ранньому дитинстві.

Потреба в спілкуванні: спілкування з дорослими та дітьми. Роль мовлення у формуванні Я-концепції. Виникнення прагнення до самостійності. Криза спілкування. Розвиток дитини як суб'єкту діяльності. мова як засіб організації довільних дій. Динаміка розвитку почуттів. Особливості процесу розвитку дитинства (від двох до шести років). Розвиток сенсорно-перцептивної сфери та пам'яті. Амнезія дитинства. Розвиток мислення: теорії Ж.Піаже, П.Гальперіна. Розвиток емпатії та моральних почуттів дитини. Формування вищих почуттів та емоційні порушення дошкільників. Криза трьох років. Класифікація ознак протікання кризи трьох років за Е. Келлер. Пізнання – розвиток предметного сприймання та наочно-дійового мислення. Особливості розвитку уяви та пам'яті.

Тема 10. Розвиток психіки в дошкільному віці.

Предметна діяльність до школяра. Розвиток уявлень про відносність світу постійних предметів. Гра як провідна діяльність до школяра. Етапи розвитку ігрової діяльності. Продуктивні види діяльності – малювання, конструювання тощо. Особливості спілкування дошкільника: потреба в любові та схваленні, страх перед загрозою самотності; спілкування з ровесниками. Готовність дитини до школи: мотиваційна, інтелектуальна, соціально-психологічна.

Розумовий розвиток. Практичне оволодіння мовою та осмисленість мовлення. Розвиток функцій мовлення. Сенсорний розвиток: сенсорні еталони та їх засвоєння до школярами. Розвиток орієнтації в просторі та часі. Загальна характеристика розвитку мислення. Теорія

Піаже: 4 стадії розвитку мисленнєвих операцій.

Тема 11. Формування особистості в дошкільному віці.

Ім'я та його значення. Формування «схеми тіла». Домагання на визнання: позитивні досягнення та негативні утворення. Дитяча брехня. Дитяча заздрість. Роль моральних еталонів у формуванні особисті. Формування системи мотивів. Ієрархія мотивів. Особливості розвитку самосвідомості та самооцінки. Ігри та розвиток мотиваційної сфери. Значення власного імені та формування статевої ідентичності. Спілкування з дорослими та ровесниками. Розвиток самоконтролю – засвоєння конвенціональних норм.

Загальна характеристика ігрової діяльності: ігрові та реальні взаємовідносини в ситуації гри. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини. Індивідуальні відмінності в дошкільному віці.

Модуль 3

Тема 12. Психічний розвиток в молодшому шкільному віці.

Анатомо-фізіологічні особливості розвитку молодшого школяра. Особливості спілкування. Спілкування з батьками та іншими дорослими. Особливості адаптації дітей до шкільного навчання. Роль вчителя у формуванні особистості учнів. Вплив стилю праці вчителя на розвиток спілкування дітей. Особливості спілкування з ровесниками. Емоційні порушення в молодшому шкільному віці.

Розумовий розвиток: особливості формування інтелектуальних процесів в умовах вирішення навчальних та практичних завдань. Вікові особливості та можливості засвоєння знань. Пам'ять молодшого школяра, шляхи підвищення її ефективності. Особливості уваги та уваги.

Тема 13. Навчання як провідний вид діяльності в молодшому шкільному віці.

Психологічна готовність до шкільного навчання: мотиваційна, інтелектуальна, особистісна. Структура навчальної діяльності: мета, навчальні ситуації, навчальні дії, оцінка, контроль, мотиви взаємовідносин з ровесниками та вчителями. Розвиток емоцій у процесі взаємовідносин. Засвоєння моральних норм та правил поведінки.

Структура навчально-пізнавальних мотивів. Мотивація навчальної діяльності: пізнавальні та соціальні мотиви. Потреба в руховій активності. Вплив стилю спілкування на формування ставлення до школи, ровесників, учителя. Проблема оцінки. Розвиток самооцінки. Взаємодія когнітивного та емоційного компонентів самооцінки.

Тема 14. Розвиток особистості молодшого школяра.

Особливості розвитку самосвідомості. Я-реальне та Я-перспективне. Ім'я. Зовнішній образ. Образ тіла та Я-концепція. Статева ідентифікація. Розвиток самооцінки. Самооцінка дитини та шкільна успішність. Формування заниженої самооцінки. Можливості корекції самооцінки. Корекція неуспішності. Особливості самосвідомості дітей з груп соціального ризику. Погранична особистісна структура. Адаптація до шкільного навчання, особливості навчальної діяльності першокласників. Розвиток мислення молодших школярів. Стадія конкретних операцій за Ж. Піаже (поняття збереження, консервація, класифікація, серіація, транзитивність). Розвиток мовлення і логічного мислення. Норми розвитку уваги (об'єму, переключення, стійкості та концентрації). Формування довільності психічних процесів, рефлексії, внутрішнього плану дій (основні психологічні новоутворення молодшого школяра).

Розвиток афективної сфери у взаємовідносинах з дорослими, ровесниками. Успіхи у навчальній діяльності, стиль взаємовідносин у сім'ї та їх вплив на формування Я-концепції дитини. Емоційні порушення в цьому віці (емоційні-розгальмовані, агресивні, сором'язливі, тривожні діти). Поведінка в школі та сім'ї. Розвиток фізичної активності та моторних навичок. Розвиток тонкої моторики. Статеві відмінності у поведінці. Поведінка в колі ровесників. Лідерство. Дружба. Особливості розвитку особистості в умовах психічної депривації.

Модуль 4

Тема 15. Психологія підлітка.

Місце та значення підліткового періоду в розвитку дитини. Перебудова організму підлітка: анатомо-фізіологічні особливості розвитку. Теоретичні підходи до проблеми „кризи” в підлітковому віці. Соціальна ситуація в житті підлітка: підліток в сім'ї, в школі та серед ровесників. Навчальна діяльність в підлітковому віці. Стимули та мотиви навчання. Потреба в

автономії та самоствердженні. Ігри в підлітковому віці.

Розвиток мовлення підлітка. Підліткова субкультура. Сленг. Значення жестів у спілкуванні підлітків.

Розвиток вищих психічних функцій. Сенсорний розвиток. Розвиток уваги, пам'яті. Між реальністю та уявою.

Тема 16. Особливості спілкування в підлітковому віці.

Емоції в підлітковому віці. Провідна діяльність – інтимно-особистісне спілкування. Основні новоутворення – почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, зміни в самосвідомості. Мотиваційна сфера: потреба самотності та приналежності до групи; потреба в дружбі. Мотивація навчальної діяльності та професійної орієнтації. Асоціальна, адитивна, делінквентна поведінка підлітків.

«Підлітковий комплекс» емоційності. Розвиток соціальних емоцій підлітка. Мотивація спілкування: потреба в належності групі; потреба в дружбі. Мотиви спілкування з дорослими. Мотиви асоціальної поведінки (адиктивної та делінквентної). Спілкування підлітка та статева ідентифікація. Мотивація підліткової сексуальності. Спілкування з ровесниками: пошук друга; дружба; спільне відчуження від дорослих. Автономне мовлення в підліткових групах. Розвиток захоплень, хобі.

Тема 17. Формування особистості підлітка.

Особливості ідентифікації з власним «Я». Криза особистості підлітка. Криза ідентифікації зі своєю зовнішністю та своїми уявленнями про себе. Розвиток самооцінки в підлітковому віці: адекватність та динаміка самооцінки. Розвиток самооцінки в процесі спілкування. Загострення потреби у визнанні. Страх смерті. Самооцінка підлітка та агресивність. Аутоагресивна поведінка підлітків.

Індивідуальні відмінності підлітків. Особливості формування характеру в підлітковому віці. Загальна характеристика акцентуацій характеру підлітків. Класифікація А. Лічко, К. Леонгарда.

Потреба в автономії і самоствердженні. Мотивація підліткової та юнацької сексуальності. Мотиви асоціальної поведінки.

Тема 18. Психічний розвиток в період юності.

Соціальна ситуація розвитку в юності. Професійні орієнтації. Життя в батьківській сім'ї. Створення власної сім'ї. Фізичний розвиток в юнацтві. Навчальна діяльність та її особливості: значення нерегламентованих умов набуття знань; пізнавальна сфера та творчість в юнацтві, формування індивідуального стилю діяльності; пік інтелектуальних можливостей. Розвиток уваги і мислення в юнацькому віці.

Вибір професії – обов'язок і право в юнацькому віці. Мрії та вибір життєвої стратегії. Потреба в дружбі. Мотиви спілкування з дорослими. Мотивація навчальної діяльності. Мотивація професійної орієнтації.

Тема 19. Спілкування в юності.

Проблема батьків та дітей. Потреба в спілкуванні з кумиром та референтною групою. Потреба в засвоєнні продуктивних засобів спілкування та розвитку мовлення. Спілкування з ровесниками. Розвиток потреби участі в суспільному житті, формальних та неформальних організаціях. Домагання на унікальність та способи його задоволення в спілкуванні. Умови формування ініціативи, принциповості та відповідальності в юнацькому віці. Емоційні особливості юнацької дружби та кохання. Спілкування та статеві ідентифікації. Психологія сексуальних взаємодій. Ранні шлюби.

Розвиток предметних та формування узагальнених вищих почуттів: почуття прекрасного, трагічного, гумору тощо. Емоційні особливості юнацької дружби і кохання. Формування загальної емоційної спрямованості: альтруїстичний, комунікативний, практичний, гностичний, романтичний, пугнічний, естетичний, глоричний, акізитивний, гедонічний типи спрямування (за Додоновим Б.)

Мотиви підліткової та юнацької сексуальності. Динаміка самооцінки, зовнішність та самооцінка. Юнацький максималізм та статеве самовизначення.

Перебудова взаємин з дорослими. Дружні та товариські взаємини з ровесниками. Підготовка до шлюбу та сімейного життя. Гендерні відмінності почуття закоханості

Тема 20. Особистість в юності.

Особливості ідентифікації з власним „Я”. Криза особистості в юності. Тіло. Сексуальні потяги. Самосвідомість в юності. Особливості статевої ідентифікації. Психологічний час в структурі юнацької самосвідомості. Ставлення до життя та смерті.

Формування образу власного місця в усіх реаліях людського існування. Формування життєвої позиції та етичних переконань. Протиправна поведінка в юності. Алкоголізм та наркоманія.

Центральне новоутворення – професійне та особистісне самовизначення, формування наукового та громадянського світогляду. Період стабілізації особистості, ускладнення самосвідомості. Спрямованість в майбутнє. Сензитивний період для формування життєвих цінностей, світогляду. Провідний вид діяльності – навчально-професійна діяльність. Вибір життєвих цілей та їх реалізація. Особливості розвитку особистості юнака в умовах депривації. Індивідуальні відмінності в юності.

Тема 21. Особистість дорослої людини.

Соціальна ситуація життя в період дорослості. Професійна та суспільна діяльність. Типи і динаміка розвитку інтелекту. Роль сім'ї, її вплив на соціальну ситуацію життя людини. Характер однаків. Розвиток власного Я: ідентичність, близькість та генеративність.

Любов та сім'я як цінності. Стабілізація статевої ідентифікації дорослих. Життєві позиції та самостійність дорослої людини. Криза середини життя. Доросла людина як зріла особистість. Дорослий як консерватор. Дорослий як конформіст. Специфіка нових кризових періодів дорослих. Дорослість та проблема сенсу життя. Різноманітність типів особистості дорослої людини.

Особливості психічних пізнавальних процесів у період середньої дорослості. Розвиток сенсорних функцій відчуття і сприймання. Динаміка розвитку інтелекту. Криза середини життя. Роль когнітивного розвитку людини в уникненні кризи середнього віку. Вплив шлюбних відносин на емоційну сферу особистості. Роль емоцій у професійній сфері. Стрес та розвиток негативних емоцій. Статеві відмінності в реакції на стрес. Вплив стресу на імунну систему людини. Шляхи подолання стресу. Особливості розвитку мотиваційної сфери. Мотиваційна криза. Роль метапотреб у виході з кризи. Мотивація сімейного життя і професійної діяльності. Я-концепція само актуалізованої зрілої особистості. Вплив кризової життєвої ситуації на структуру самооцінки. Я-концепція та зміна ролей.

Тема 22. Похилий та старечий вік. Життєвий шлях людини як особистості.

Розвиток відчуттів і сприймання: зміна слухової чутливості та порушення зору. Динаміка психофізичних функцій. Розвиток вищих психічних процесів: зміни пам'яті, розвиток мислення. Причини зниження інтелектуальних функцій – деменція, хвороба Альцгеймера, мікроінсульти. Чинники розвитку когнітивних функцій у період пізньої дорослості та старості. Соціальна ситуація життя людей похилого та старечого віку. Участь у професійній та громадській діяльності. Місце в сім'ї. Самотня старість. Творчість в похилому віці. Старість та мудрість досвіду життя.

Значення спілкування з ровесниками. Похила та стара людина в сім'ї з трьох-чотирьох поколінь. Особливості пізнавальних інтересів похилих людей. Ставлення до проблем людства. Напрями розвитку емоційної сфери людини. Основні типи пристосування до старості: конструктивна установка, установка залежності, захисна установка, установка ворожості на інших і на себе. Психічні порушення в період пізньої дорослості та старості.

Психічне здоров'я в пізньому віці. Криза передпенсійного та після пенсійного періодів. Суїцидальність у похилому віці. Психологічна готовність до старості. Страх смерті. Реалії існування людини між народженням та смертю. Від таємниць дитинства та мудрості старості. Особистість як носій духовності. Почуття задоволення життям та мотиваційне здоров'я. Мотивація взаємин сімейних, з онуками, з братами і сестрами. Адаптивний (продуктивний) і не адаптивний процеси старіння.

Смерть і помирання. Страх смерті. Етапи помирання за Кюблер-Росс: заперечення, гнів, торг, депресія, прийняття. Галюцинації помираючих та посмертні переживання. Добровільний відхід з життя. Активна і пасивна евтаназія.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: денна					
	Усього	у тому числі				
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота	
3-й семестр						
Модуль 1						
Тема 1. Предмет та структура вікової психології	13	2		4		7
Тема 2. З історії розвитку вікової психології	13	2		4		7
Тема 3. Динаміка та закономірності психічного розвитку людини	13	2		4		7
Тема 4. Вікова періодизація розвитку психіки	17	4		6		7
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	58	12		18		28
Модуль 2						
Тема 5. Методи вивчення психічного розвитку дитини	12	2		4		6
Тема 6. Розвиток психіки в період немовляти	13	2		4		7
Тема 7. Спілкування в період немовляти	13	2		4		7
Тема 8. Раннє дитинство	13	2		4		7
Тема 9. Особливості спілкування та пізнання в ранньому дитинстві	13	2		4		7
Тема 10. Розвиток психіки в дошкільному віці	13	2		4		7
Тема 11. Формування особистості в дошкільному віці	13	2		4		7
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	92	16		28		48
Разом за семестр	150	28		46		76
4-й семестр						
Модуль 3						
Тема 12. Психічний розвиток в молодшому шкільному віці	17	4		6		7
Тема 13. Навчання як провідний вид діяльності в молодшому шкільному віці	13	2		4		7
Тема 14. Розвиток особистості молодшого школяра	13	2		4		7
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	45	10		14		21
Модуль 4						
Тема 15. Психологія підлітка	13	2		4		7
Тема 16. Особливості спілкування в підлітковому віці	12	2		4		6
Тема 17. Формування особистості підлітка	13	2		4		7
Тема 18. Психічний розвиток в період юності	13	2		4		7
Тема 19. Спілкування в юності	13	2		4		7
Тема 20. Особистість в юності	13	2		4		7

Тема 21. Особистість дорослої людини	13	2		4		7
Тема 22. Похилий та старечий вік. Життєвий шлях людини як особистості	13	2		4		7
Модульна контрольна робота	2	2				
Разом за модуль	105	18		32		55
Разом за семестр	150	28		46		76

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: заочна					
	Усього	у тому числі				
лекції		практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальна робота	самостійна робота	
3-4-й семестр						
Модуль 1						
Тема 1. Предмет та структура вікової психології	14	1		1		12
Тема 2. З історії розвитку вікової психології	12					12
Тема 3. Динаміка та закономірності психічного розвитку людини	14	1		1		12
Тема 4. Вікова періодизація розвитку психіки	14	1		1		12
Разом за модуль	54	3		3		48
Модуль 2						
Тема 5. Методи вивчення психічного розвитку дитини	13			1		12
Тема 6. Розвиток психіки в період немовляти	14	1		1		12
Тема 7. Спілкування в період немовляти	14	1		1		12
Тема 8. Раннє дитинство	14	1		1		12
Тема 9. Особливості спілкування та пізнання в ранньому дитинстві	14	1		1		12
Тема 10. Розвиток психіки в дошкільному віці	14	1		1		12
Тема 11. Формування особистості в дошкільному віці	13			1		12
Разом за модуль	96	5		7		84
Модуль 3						
Тема 12. Психічний розвиток в молодшому шкільному віці	14	1		1		12
Тема 13. Навчання як провідний вид діяльності в молодшому шкільному віці	14	1		1		12
Тема 14. Розвиток особистості молодшого школяра	14	1		1		12
Разом за модуль	42	3		3		36
Модуль 4						
Тема 15. Психологія підлітка	14	1		1		12
Тема 16. Особливості спілкування в підлітковому віці	13			1		12
Тема 17. Формування особистості підлітка	13			1		12
Тема 18. Психічний розвиток в період юності	14	1		1		12
Тема 19. Спілкування в юності	14	1		1		12
Тема 20. Особистість в юності	12					12

Тема 21. Особистість дорослої людини	14	1	1	12
Тема 22. Похилий та старечий вік. Життєвий шлях людини як особистості	14	1	1	12
Разом за модуль	108	5	7	96
Разом	300	16	20	264

6.3. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Предмет та структура вікової психології	4	1
2	З історії розвитку вікової психології	4	-
3	Динаміка та закономірності психічного розвитку людини	4	1
4	Вікова періодизація розвитку психіки	6	1
5	Методи вивчення психічного розвитку дитини	4	1
6	Розвиток психіки в період немовляти	4	1
7	Спілкування в період немовляти	4	1
8	Раннє дитинство	4	1
9	Особливості спілкування та пізнання в ранньому дитинстві	4	1
10	Розвиток психіки в дошкільному віці	4	1
11	Формування особистості в дошкільному віці	4	1
12	Психічний розвиток в молодшому шкільному віці	6	1
13	Навчання як провідний вид діяльності в молодшому шкільному віці	4	1
14	Розвиток особистості молодшого школяра	4	1
15	Психологія підлітка	4	1
16	Особливості спілкування в підлітковому віці	4	1
17	Формування особистості підлітка	4	1
18	Психічний розвиток в період юності	4	1
19	Спілкування в юності	4	1
20	Особистість в юності	4	-
21	Особистість дорослої людини	4	1
11	Похилий та старечий вік. Життєвий шлях людини як особистості	4	1
Разом		92	20

6.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Предмет та структура вікової психології	7	12
2	З історії розвитку вікової психології	7	12
3	Динаміка та закономірності психічного розвитку людини	7	12
4	Вікова періодизація розвитку психіки	7	12
5	Методи вивчення психічного розвитку дитини	6	12
6	Розвиток психіки в період немовляти	7	12
7	Спілкування в період немовляти	7	12
8	Раннє дитинство	7	12
9	Особливості спілкування та пізнання в ранньому дитинстві	7	12
10	Розвиток психіки в дошкільному віці	7	12

11	Формування особистості в дошкільному віці	7	12
12	Психічний розвиток в молодшому шкільному віці	7	12
13	Навчання як провідний вид діяльності в молодшому шкільному віці	7	12
14	Розвиток особистості молодшого школяра	7	12
15	Психологія підлітка	7	12
16	Особливості спілкування в підлітковому віці	6	12
17	Формування особистості підлітка	7	12
18	Психічний розвиток в період юності	7	12
19	Спілкування в юності	7	12
20	Особистість в юності	7	12
21	Особистість дорослої людини	7	12
11	Похилий та старечий вік. Життєвий шлях людини як особистості	7	12
Разом		152	264

7. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник для студентів / [О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.] – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Вікова психологія: навчальний посібник / За ред. Г. С. Костюка. - Київ: Радянська школа, 1976. - 269 с.
3. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В.Петровского, М.: Просвещение, 1979. – 365 с.
4. Заброцький М. М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М. М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с.
5. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 464с.
6. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В. П. Кутішенко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
7. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие / Под ред. Л. А. Головей. Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.
8. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

Допоміжна література

1. Мухина В.С. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество: ученик для студентов вузов / В. С. Мухина. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 456 с.
2. Мухина В.С. Детская психология: учебник для студентов пед. институтов / В. С. Мухина. – М.: Просвещение, 1985. – [2-е изд., перераб. и доп.] – 272 с.
3. Немов Р.С. Психология: Общие основы психологи / Р. С. Немов. – В 3 кн.; Кн. 2. – [2-е изд.] – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 576 с.
4. Шихи Г. Возрастные кризисы / Г. Шихи. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с. – (Мастерская психологии).
5. Эрик Г. Эриксон. Детство и общество / Эрик Г. Эриксон. – [изд. 2-е, перераб. и доп.] / Пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.— 592 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. http://www.koob.ru/age_psychology/
2. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/_Index.php
3. http://www.voppsy.ru/journals_all/issues/1998/985/985107.htm
4. http://www.yugzone.ru/download_1200_books/vozzrastnaya.htm
5. http://log-in.ru/books/vozzrastnaya_psihologiya

**Результати перегляду
робочої програми навчальної дисципліни**

Робоча програма перезатверджена на 20 21 / 20 22 н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).
(потрібно підкреслити)

протокол № 14 від « 01 » листопада 20 21 р. Завідувач кафедри [підпис] [Пізвище ініціали]
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20 ____ / 20 ____ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).
(потрібно підкреслити)

протокол № ____ від « ____ » _____ 20 ____ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20 ____ / 20 ____ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).
(потрібно підкреслити)

протокол № ____ від « ____ » _____ 20 ____ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20 ____ / 20 ____ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ____).
(потрібно підкреслити)

протокол № ____ від « ____ » _____ 20 ____ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)